

Юрій Поліщук

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ: ВИТОКИ, СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Проаналізовано витоки теорії модернізації, етапи її становлення, сучасний стан та виклики, етнополітичні аспекти трансформаційних процесів.

Ключові слова: модернізація, постмодернізація, глобалізація, трансформація, соціокультурні зміни, етнополітичні аспекти.

Polischuk Yu. M. Modernization as a theoretical concept: origins, development, present challenges.

This article analyzes the origins of modernization theory, the stages of its formation, current status and challenges, ethno-political aspects of transformation processes.

Key words: modernization, postmodernization, globalization, transformation, socio-cultural changes, ethno-political aspects.

Національно-державне відродження України, укорінення в ній демократичних цінностей відбуваються у досить складних і суперечливих умовах, що зумовлено неусталеністю (*революційністю*) багатьох соціально-економічних і суспільно-політичних процесів, започаткованих у 1990-х роках. Як наслідок, до цього часу не з'ясованими залишаються світоглядні, ціннісні координати-регулятори людської поведінки і навіть взаємин між людьми. Це дуже сильно впливає як на економічну, так і соціокультурну ситуацію в Україні. Для розуміння цих процесів надзвичайно цінним є досвід інших країн, які пройшли таким шляхом, набутки їхніх і західних науковців, які на різних етапах розвитку сучасного світу намагалися розробити теоретичні моделі переходу країн до нових політичних, економічних і соціокультурних стандартів. У сучасному суспільствознавстві найбільшою популярністю користується теорія модернізації. Потрібно зазначити, що її осмисленню в Україні та інших пострадянських країнах приділялася певна увага. При цьому основна увага приділялася, поряд з політичними її аспектами, ще й економічним [1; 2; 3], соціологічним [4], філософським [5] та історичним [6; 7] аспектам. Проте питання

місця і ролі соціокультурного й етнічного фактора в структурі теорії модернізації досліджувалося недостатньо. Враховуючи це, автор поставив перед собою завдання дослідити це питання на різних етапах розвитку теорії модернізації.

На думку дослідників, «модернізація утворилася як парадигма прогресивних змін індустріального суспільства і стала синонімом змін при аналізі різних історичних періодів» [5, с. 15]. Такий підхід дає підстави вважати, що основи вивчення цього явища заклали такі класики соціальної філософії, як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, К. Маркс, які, хоч спеціально і не використовували термін «модернізація», багато зробили для розкриття сутності процесу модернізації. Зокрема, Г. Спенсер у своїх працях виклав основи теорії прогресу, стержнем якої було твердження, що «прогрес не випадковість, а необхідність» [8]. Вагому роль у формуванні підвалин теорії модернізації відіграли праці В. Парето, А. Тойнбі, О. Шпенглера та ін. Справжнім проривом стали ідеї класиків соціологічної і політичної думки Ф.Тьонніса, М. Вебера і Т. Парсонса щодо кардинальної зміни соціально-політичних цінностей суспільства (що є близьким до сучасного поняття модернізації), котрі передбачають вільне від державної регламентації утвердження різноманітних форм господарювання. Особливий інтерес викликають погляди М. Вебера, який, ґрунтовно досліджуючи процес переходу суспільства від «традиційного до сучасного», підкреслював важливість культурних впливів на генезис капіталістичних форм господарювання. Особливо рельєфно це виявилось в його роботі «Протестантська етика і дух капіталізму», яка була опублікована у 1905 р. [9].

На початку ХХ ст. серед філософів, соціологів, істориків поширюються концепції, які починають враховувати вплив культурних і ментальних трансформацій на суспільство. Вони базувалися на точці зору, що процес модернізації в її західному варіанті розпочинається із трансформації тих чи інших форм суспільної свідомості та культури. Такі підходи, зокрема, відстоював Ч. Кулі у праці «Соціальний прогрес» (1918 р.) та Г. Зімелль – «Конфлікт сучасної культури» (1918 р.). Дещо пізніше до цих проблем звернувся російсько-американський соціолог П. Сорокін. Саме він увів у наукове середовище такі терміни, як «соціокультурна система», «соціокультурна динаміка», «соціо-

культурні зміни» тощо. Свій підхід до вивчення соціуму як складного соціокультурного комплексу він назвав «інтегральною соціологією». В його основі лежала ідея інтегралізму, відповідно до якої знання будуть розвиватися у бік створення узагальнюючої теорії структури і динаміки різних соціокультурних систем, а суперечлива різноманітність реально існуючих соціокультурних систем у перспективі буде трансформуватися в певний інтегральний соціокультурний лад [10].

Зміни, що відбувалися у світі після закінчення Другої світової війни, поставили перед науковцями низку нових запитань. Одним з головних було питання, якими шляхами піде розвиток людства. Крім того, Західний світ, і не тільки, вимагав нової парадигми історичного розвитку, відмінної від тих, що були популярні між I і II Світовими війнами (концепції кризи і занепаду Західного світу, пропагованої О. Шпенглером, А. Тойнбі, К. Ясперсом). Необхідна була альтернатива, яка змогла б перебороти соціальний песимізм, дати оптимістичне бачення майбутнього не лише в теоретичному, а й у практичному сенсі. Під впливом цих викликів з'явилася модернізаційна парадигма. Вона була сформульована в середині XX ст. в умовах розпаду європейських колоніальних імперій і появи значної кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці. Перед ними постала проблема вибору шляхів подальшого розвитку. В цих умовах з'явилася, власне, програма модернізації (прискороеного переходу від традиційності до сучасності). Вона була запропонована вченими і політиками США та Західної Європи країнам «третього світу» як альтернатива комуністичній орієнтації [6]. Найвідомішими фундаторами цього напрямку вважають Т. Парсонса і Е. Шілза [11], які, інтерпретуючи погляди М. Вебера щодо універсальності капіталізму, доводили, що у світі є «традиційні країни» зі сталою віками ієрархією рангів і статусів. І є більш динамічні демократичні країни. Традиціоналізм перешкоджає економічним і соціальним змінам, а демократичний лад сприяє прогресу. Тому «традиційні країни» відстають у своєму розвитку, вони залишилися в минулому. А демократичні розвинуті країни визначають обличчя сучасності. Тому місія США та інших розвинутих країн полягає в тому, щоб привести відсталі «традиційні країни» в сучасність [12].

Саме поняття «модернізація» має багато визначень. Знаний американський соціолог Нейл Смельзер описує модернізацію як комплексний, багатовимірний здви́г, що охоплює шість життєво важливих сфер – економіку, освіту, політику, сімейно-шлюбні стосунки, релігію і соціальну стратифікацію) [13]. На думку Д. Лернера, модернізація – це своєрідне ментальне зрушення, досягнення особливого стану розуму, який характеризується вірою у прогрес, схильністю до економічного зростання, готовністю адаптуватися до змін [14]. Більш розлого подає тлумачення модернізації відомий польський соціолог П. Штомпка, який виділяє три значення цього поняття: 1) модернізація – синонім усіх прогресивних соціально-економічних змін, коли суспільство рухається уперед; 2) поняття «модернізації» тотожне поняттю «сучасність» і означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних і інтелектуальних трансформацій, які відбувалися на Заході з XVI століття і досягли свого апогею в XIX – XX століттях. Сюди належать процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, домінуючого впливу капіталізму, поширення індивідуалізму і мотивацій успіху, утвердження розуму та науки; 3) термін «модернізація» стосується відсталих або слаборозвинутих суспільств і описує їхні зусилля, спрямовані на те, щоб «догнати» провідні, найбільш розвинуті країни, які існують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального суспільства [15, с. 10]. В узагальненому вигляді модернізація визначається як перехід від традиційного суспільства до сучасного, яке, на думку російського філософа В. Федотової, кардинально відрізняється від традиційного переважанням інновацій над традицією, світським характером соціального життя, поступальним (нециклічним) розвитком, переважною орієнтацією на інструментальні цінності, індустріальний характер, масову освіту, активний дійовий психологічний склад тощо [16].

Протягом другої половини XX ст. в межах модернізаційної перспективи був накопичений значний теоретико-методологічний й емпіричний досвід вивчення різних аспектів переходу від «традиційного» до сучасного «індустріального» суспільства. Адже запропоновані Т. Парсонсом і Е. Шілзом підходи зацікавили не

лише наукові, а й політичні та ділові кола США і Західної Європи. Значного поширення теорія модернізації набула наприкінці 1950-х – 1960-х рр., коли були опубліковані праці Д. Лернера, Н. Смелзера, М. Леві, Д. Аптера, [14; 17; 18, 19]. Вони доводили, що соціальні й економічні зміни є однолінійними. Тому менш розвинуті країни повинні пройти такий самий шлях, як і більш розвинуті. При цьому вони стверджували, що зміни безповоротні та неминучі. Вони ведуть процес розвитку до певного фіналу – модернізації. На їхню думку, зміни мають відбуватися поступово, мати накопичувальний і мирний характер. Вони також доводили, що стадії трансформації повинні відбуватися послідовно і жодна з них не може бути пропущена. І на сам кінець вони звеличували прогрес і вірили, що модернізація принесе загальне покращення соціального життя та умов людського існування. Ці роботи фактично заклали основи класичної теорії модернізації.

Проте всередині 1960-х рр. науковці помітили, що реальне життя не зовсім вписується в канони класичної теорії модернізації. Так, у 1964 р. ізраїльський соціолог Ш. Айзенштадт написав про те, що західноєвропейська і американська модель капіталізму мають суттєві відмінності. Тому європейська сучасність не зовсім така, як американська. І точно так, як Захід створив для себе «західну сучасність», так й ісламський світ створює для себе «ісламську сучасність». Фактично Ш. Айзенштадт запропонував ідею «багатоманітності модернів» [20].

Наступного удару по класичній теорії модернізації завдали латино-американісти – Р. Пребиш, А. +

Гундер Франк, Т. Дус Сантус, Р. Ставенхаген, Е. Торрес Рівас та ін. У своїх публікаціях вони стверджували, що теорія модернізації неспроможна вивести країни «третього світу», зокрема, Латинської Америки, з відсталості. Головну причину цього вони бачили в залежності латиноамериканської економіки від економіки США і робили висновок, що економічно й інтелектуально залежні країни в принципі не можуть стати передовими державами. Так з'явилася теорія залежності або залежного розвитку (сформульована у 1960-х рр.) [21; 22].

Активна деколонізація і глобальні зміни у світі в 1960 – 1970 рр. змусили вчених акцентувати свою увагу не лише на

політичних, а й соціально-економічних і, навіть, етнополітичних аспектах цих змін. Деякі з них для пояснення ситуацій і тенденцій розвитку не лише країн, що розвивалися, а й соціалістичних і розвинутих капіталістичних почали використовувати поняття «внутрішній колоніалізм» [23]. Зокрема, М. Гектер застосував аспекти аналізу світової системи для обґрунтування того, що внутрішній колоніалізм припускає підпорядкування периферійних культурних груп групами центру через нерівномірну індустріалізацію територій. Тобто ті, хто мешкає в найбільш передових регіонах, досягають панування над тими, хто мешкає в менш розвинених, що може привести до виникнення національних рухів [24].

Зміни, що намітилися у світі у 1970-ті рр. (певне зближення між США і СРСР, «розрядка») також вплинули на погляди науковців щодо проблем світового розвитку. К. Керрі, С. Гантінгтон, У. Росту запропонували нові підходи, згідно з якими всередині «першого» (модернізованого) і «другого» (не модернізованого) світів відбуваються зміни, що приводять до поступового стирання відмінностей між їхнім соціально-економічним і політичним устроєм. Цим було закладено підвалини теорії конвергенції [3]. Критика теорії модернізації ще більше посилилася. Перш за все вказувалося на нелінійність і багатовимірність історичного розвитку країн, залежно від їхніх стартових позицій, і проблем, з якими вони стикаються на цьому шляху.

Критики також вказували на помилковість протиставлення «традиції і сучасності». Зокрема, С. Гантінгтон стверджував, що «не лише сучасні суспільства містять у собі багато традиційних елементів, а й традиційні суспільства, в свою чергу, досить часто мають риси, які зазвичай притаманні сучасним. Крім того, модернізація спроможна посилювати традицію» [25, с. 76]. Е. Дюркгейм, розвиваючи цю думку, писав, що «домінуючою рисою сучасних суспільств є не схожість, а відмінність, так що модернізація не може розглядатися як єдина і кінцева стадія еволюції усіх суспільств» [26, с. 422]. Таким чином, фактичний стан речей змусив науковців поставити під сумнів і точну послідовність стадій модернізації» [26, с. 38].

Кардинальні зміни, що відбулися у світі у другій половині 1980-х рр., які привели до краху соціалістичної системи, розвалу СРСР тощо, вимагали від науковців нових підходів до пояснення трансформаційних процесів. Тепер уже теорія конвергенції виявилася під вогнем критики, оскільки катастрофічний кінець соціалізму нею не передбачався. Крім того, ісламська протидія західним цінностям, що набула екстремістських форм, підштовхувала західний науковий світ до пошуку більш переконливих доказів необхідності країнам «третього світу» рухатися «західним шляхом розвитку». Все це сприяло відновленню інтересу до теорії модернізації, яка, як з'ясувалося, може бути корисною для розуміння цих історичних процесів. Результатом цього стала поява і становлення «теорії неомодернізації» (Е. Тірік'ян), «теорії постмодернізації» (Дж. Александер) і «теорії екологічної модернізації» (Е. Гіденс, У. Бек). Прихильники нових підходів, переглядаючи класичні підходи теорії модернізації, врахували досвід посткомуністичних країн і країн «третього світу», стартові позиції яких значно різнилися й тому вимагали різних підходів. Так, якщо постколоніальні країни зазвичай були «традиційними, досучасними», то в СРСР і соціалістичних країнах Східної Європи правлячі кола під впливом протистояння із Західним світом змушені були проводити модернізаційні перетворення «зверху», і в першу чергу вони стосувалися освіти, науки, техніки. Як наслідок, було створено неузгоджене, дисгармонійне, внутрішньосуперечливе сполучення трьох компонентів: 1) сучасні риси в окремих сферах науки, освіти, техніки; 2) домодернізаційні характеристики в багатьох сферах суспільно-політичного життя, культурі; 3) імітація сучасної західної дійсності [2, с. 221].

Реалії підштовхували науковців до пошуку нових підходів, які були зорієнтовані на врахування соціокультурних факторів, поступове подолання євроцентризму, вестернізації, визнання як самостійних незахідних цивілізацій і врахування самобутньої культури окремих соціумів. Як результат, учені починають все більше уваги приділяти впливу на трансформаційні процеси соціокультурних факторів. Зокрема, було запропоновано концепцію «модернізації в обхід модерніті» – модернізації зі збереженням національної культури, без жорсткого нав'язування

суспільству західних цінностей (Ш. Айзенштадт, А. Абдель-Малек, А. Турен) [6]. Так, А. Турен вважав, що доля світу залежить від того, чи буде наведено міст між «Розумом і культурами», сучасністю і національно-культурною ідентичністю, між розвитком як універсальною метою і культурою як ціннісним вибором, економічним розвитком і соціальними перетвореннями [27]. Більш конкретно суть нової парадигми модернізації виклав Ш. Айзенштадт: по-перше, визнавалася значущість соціокультурних типів, що склалися як основа стійкості та самостійності суспільства; по-друге, робився акцент на стійкості ціннісно-сміслових чинників у регуляції як політичного, так і господарського життя; по-третє, визнавалася більша варіативність інституціональних, символічних та ідеологічних інтерпретацій, які різні суспільства і цивілізації дають поняттю модернізації [28].

Потрібно зазначити, що питання соціокультурних змін порушувалися багатьма суспільствознавцями. Так, досить цікавими є дослідження польського соціолога П. Штомпки, який запропонував авторську концепцію соціальних змін, визначивши їх як соціально-історичний процес, де індивід, як соціальний актор, відіграє активну перетворюючу роль [15]. Це дозволило йому стати одним із фундаторів концепції соціокультурної травми, а його робота «Культурна травма і колективна ідентичність» (2004 р.) безпосередньо звернена на соціокультурні трансформації в посткомуністичних країнах [29].

Соціокультурну проблематику в модернізаційному ряді порушує американський соціолог і політолог Самуель Гантінгтон. Особливий інтерес у науковому світі викликала запропонована ним теорія етнокультурного «зіткнення цивілізацій». Уперше її положення були викладені в статті «Зіткнення націй?» опублікованій у 1993 р. в журналі «Foreign Affairs», а в 1996 р. світ побачила розлога монографія з такою самою назвою [30]. Описуючи динаміку сучасних міжнародних відносин крізь призму конфліктів на цивілізаційній основі, С. Гантінгтон підкреслює роль культури в модернізації глобальної політики. Так, він вважає, що в сучасному світі «народи і країни зі схожими культурами об'єднуються, а народи і країни з різними культурами розпадаються на частини.

Об'єднання зі спільними ідеологічними установками, або... навколо наддержав ідуть зі сцени, поступаючи місцем новим союзам, об'єднаним на основі спільної культури і цивілізації... і лінія розколу між цивілізаціями стає центральною лінією конфліктів у глобальній політиці» [30, с. 14 – 15].

С. Гантінгтон також став автором теорії «хвиль демократизації», яка має безпосереднє відношення до розуміння соціокультурних трансформацій у демократичних (посттоталітарних) суспільствах. Зокрема, він доводив, що у перехідних суспільствах важливу роль відіграє «політична інституціалізація» (процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів, приведення їх в систему, здатну задовольняти певні суспільні потреби) [31].

У 1990-х рр. позиції концепцій модернізації і постмодернізації в науковому світі дещо похитнулися. Значної популярності набула концепція глобалізації. Її паростки з'явилися ще у другій половині 1970-х рр., коли американський соціолог І. Валерстайн запропонував теорію світосистемного аналізу, яка фактично поклала початок концепції глобалізації [32]. Саме ж поняття глобалізації стало широко використовуватися, в першу чергу соціологами, наприкінці 1980-х рр. При цьому під глобалізацією вони розуміли процес розширення взаємозв'язків і посилення взаємовпливів між різними віддаленими один від одного регіонами світу. Він був досить складним і проявлявся в різних сферах суспільного життя (економічній, політичній, культурній). Якщо І. Валерстайн головним чином звертав увагу на економічні аспекти глобалізації, то британський соціолог Е. Гіденс – на політичні наслідки цього процесу [33].

На зростання популярності концепції глобалізації наприкінці ХХ ст вказує проведення російським соціологом Д. Івановим аналіз доповідей, зроблених на XIII і XIV Світових соціологічних конгресах. Він свідчить, що кількість доповідей, в яких порушувалися проблеми глобалізації, в рази перевершила кількість доповідей з питань модернізації і постмодернізації [34, с. 4].

Наведений вище матеріал свідчить, що модернізаційна парадигма пройшла складний еволюційний шлях. Сучасні дослідники виділяють кілька його етапів. Так, український дослідник В. Горбатенко виділяє три такі етапи. Перший датується *другою половиною 1950-х – першою половиною 1960-х рр.* Це етап

зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретно-орієнтованих моделей соціально-економічного розвитку і, як результат, появи значної кількості модернізаційних досліджень у класичній версії. Другий (критичний) етап припадає на кінець 1960-х – 1980-ті рр. Головним трендом критиків концепції модернізації стала неспроможність її adeptів пояснити розмаїття перехідних суспільств, притаманну їм динаміку розвитку. Все ж протягом усього періоду вона, по суті, залишалася домінуючою парадигмою для теоретиків трансформації суспільства. Проте відбувався процес її подальшого розвитку, модифікації. Третій етап, на думку В. Горбатенка, розпочався наприкінці 1980-х і триває до сьогодні. Він характеризується чітко вираженою соціокультурною спрямованістю. Це виявляється у подоланні європоцентризму, вестернізації, визнанні як самостійних незахідних цивілізацій і врахуванні самотутньої культури окремих народів [35, с. 10 – 11].

Потрібно зазначити, що не усі дослідники поділяють таку періодизацію. Так, К. Бужимська, дещо спрощуючи процес розвитку теорії модернізації, пропонує двочленну періодизацію: перший етап (середина 1950-х – середина 1980-х рр.) – зародження становлення, критика та переоцінка основних положень і занепад класичної теорії модернізації; другий (середина 1980-х рр. – до теперішнього часу) – відродження теорії модернізації, виникнення теорій неомодернізації, постмодернізації, екологічної модернізації [2].

І. Побережников виділяє 1980-ті рр. як окремий етап розвитку теорії модернізації, характеризуючи його як посткритичний період відродження модернізаційних досліджень з елементами конвергенції шкіл модернізації, залежності та світосистемного аналізу [7].

Потрібно зазначити, що прихильники теорії модернізації тривалий час не звертали уваги на етнічний фактор. Вони вважали, що в процесі урбанізації, індустріалізації та підвищення рівня освіти етнічні відмінності будуть стиратися. Теоретичною основою цього підходу була популярна у США теорія «плавильного казана». Український дослідник М. Рябчук таку позицію називає «західним варіантом совєтської концепції зближення і злиття націй» [36, с. 15].

Потрібно зазначити, що в умовах краху соціалістичної системи і розвінчання комуністичної ідеології, коли низка східноєвропейських і пострадянських країн стають на шлях різких політичних, економічних, соціокультурних перетворень, у Західному світі з'являється низка праць з питань трансформації постсоціалістичних країн. Зокрема, теоретичному осмисленню цих процесів присвятили себе Кейт Дардел (увів поняття «Blackmail State» – «шантажистська держава» як модель гібридного авторитаризму, який характерний для багатьох пострадянських країн) [37], Томас Карозерс [38], Ральф Дарендорф [39] та ін.

Розглядаючи сутнісні зміни, що мали місце в регіоні Центрально-Східної Європи, західні дослідники почали звертати увагу на їхній етнополітичний контекст. Зокрема, відомий американський історик і політолог Р. Шпорлюк у своїх дослідженнях, опублікованих протягом кінця 1970-х – початку 2000-х рр., розкриваючи сутність модернізаційних процесів в СРСР, доходить висновку, що «виживання радянської імперії вимагало від її керівництва демократизації політичного життя всередині країни, впровадження економічних і політичних реформ, іншими словами, модернізації... цим воно потрапляло у пастку історії: демократизація суспільного життя та реформи в інших сферах неухильно приводили до піднесення національних почуттів і відповідних політичних претензій тих націй, які були позбавленні реального права на самовизначення радянською системою» [40, с. 8]. Таким чином, констатуючи наявність певних модернізаційних процесів у СРСР, автор розглядає національне питання як «найважливіший фактор змін, рушій модернізації, як силу, що спричинила формування модерних націй» [41, с. 6]. Досить чітко він розкриває сутнісні основи політики Росії щодо сусідніх народів, характеризуючи її як «прагнення зберегти домодерні стандарти в модерному світі» [43, с. 7].

Наведений вище матеріал свідчить, що з моменту виникнення теорії модернізації її творці взяли на озброєння міждисциплінарний підхід для пояснення й обґрунтування суспільного розвитку. В розробці її ідей брали участь політологи, соціологи, економісти, етнологи, соціальні психологи, екологи. Проте вони не звертали уваги на роль і місце етнічного фактора в трансформаційних

процесах. З часом теорія модернізації із засобу теоретичного забезпечення політики Заходу щодо країн, що звільнилися від колоніальної залежності, трансформувалася в інструмент комплексного пояснення, продукування і прогнозування соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку країн, які з тих чи інших причин випали із контексту демократичного розвитку. Саме це дозволило цій теорії стати впливовим напрямом сучасної суспільно-теоретичної думки, який намагається дати відповіді на злободенні питання сучасного життя. Адже модернізація передбачає політичні, економічні, соціокультурні, екологічні, демографічні зміни на шляху трансформації суспільства традиційного типу в суспільство сучасного типу. Особливо актуально це для демократичних (посттоталітарних) країн Східної Європи і пострадянських країн, які в непростих умовах торують свій шлях до цивілізованого суспільства. При цьому запропоновані трансформаційні підходи дозволяють відмовитися від калькування досвіду передових країн, заохочують його поєднання з традиціями (економічними, політичними, соціальними, культурними) конкретного суспільства.

---

1. Тирусь Б. Ю. Теоретичні засади модернізації економіки в умовах глобалізації / Б. Ю. Тирусь // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4 (47).

2. Бужинська К. О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан / К. О. Бужинська // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 3 (45): економічні науки.

3. Бокарев Юрий. Теория модернизации и экономическое развитие [Електронний ресурс] / Юрий Бокарев. – Режим доступу: www.perspektivy.info/book/teorii_modernizacii_i_ekonomicheskoe_razvitiye_2010-04-13.htm.

4. Базелина Е. А. Современный взгляд на теории модернизации [Електронний ресурс] / Е. А. Базелина. – Режим доступу: <file:///C:/User/Downloads/sovremennyy-vzglyad-na-teorii-modernizatsii%1.pdf>.

5. Борінштейн Є. Р. Розробка теорії соціокультурної трансформації у вітчизняній та зарубіжній науці: точка зору соціальної філософії / Є. Р. Борінштейн // Соціальна філософія. Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 141/2013. – Серія: Філософія. – Севастополь, 2013.

6. Ермаханова С. А. Теория модернизации: история и современность [Електронний ресурс] / С. А. Ермаханова. – Режим доступу: www.econom.nsc.ru/ieie/SMU/conference/articles.

7. Побережников И. В. Теория модернизации: основные этапы эволюции [Электронный ресурс] / И. В. Побережников. – Режим доступа: elar.urfu.ru/bitstream/10995/2769/1/pristr-04-10.pdf.
8. Спенсер Г. Синтетическая философия (в кратком изложении Говарда Коллинза) / Спенсер Герберт. – К.: Ника-Центр, 1997.
9. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; [перекл. з нім. О. Погорілого]. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
10. Сорокин Питирим. Социальная и культурная динамика: Исслед. изм. в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений / Питирим Сорокин; [пер. с англ. В. В. Сапова]. – Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. Ин-та, 2000. – 1054 с.
11. Калхун К. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумал [Электронный ресурс] / К. Калхун. – Режим доступа: <http://www.inop.ru/files/calhoun.doc>.
12. Parsons T. The Social System / T. Parsons. – Glencoe: Free Press, 1964 (reprint from ed. 1951).
13. Smelser N. J. Processes of social change // *Sociology: An Introduction* / N. J. Smelser. – New York: Wiley, 1973. – P. 747 – 748.
14. Lerner D. The Passing of Traditional Society / D. Lerner. Glencoe: Free Press, 1958.
15. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
16. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способ их изучения / В. Г. Федотова // *Вопросы философии*. – 2000. – № 3. – С. 10 – 13.
17. Smelser N. J. Social Change in the Industrial Revolution / N. J. Smelser. – London: Routledge & Kegan Paul, 1959.
18. Levy M. J. Modernization and the Structure of Societies / M. J. Levy. – Princeton: Princeton University Press, 1966.
19. Apter D. Some Conceptual Approaches to the Study of Modernization / D. Apter. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1968.
20. Eisenstadt Sh. N. Breakdowns of modernization / Sh. N. Eisenstadt. // William J.G. (ed). *The Dynamics of Modern Society*. – New York: Basic Books, 1964. – P. 434 – 448.
21. Пребиш Рауль. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? /Перевод изд.: *Capitalismo periférico. Crisis y transformacion* / Raul Prebisch (Mexico, Fondo de Cultura Economica, 1981) / Рауль Пребиш. – М.: ИЛА, 1992. – 337 с.
22. Дус Сантус Теотониу. Структура зависимости [Электронный ресурс] / Теотониу Дус Сантус. – Режим доступа: scepisis.net/library/id.
23. Хетчер М. Внутренний колониализм / М. Хетчер // *Этнос и политика*. – М., 2000.
24. Hechter M. Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development. 1535 – 1966 / M. Hechter. – London, 1975.

25. Huntington S. P. The change to change: modernization, development and politics / S. P. Huntington // Black, Cyril E. (ed). Comparative Modernization. – New York: Free Press, 1976.

26. Durkheim E. Selected Writings / E. Durkheim // Ed. A. Giddens. – Cambridge: Cambridge University Press, 1972.

27. Турен Ален. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.

28. Эйзенштадт Ш. Новая парадигма модернизации. Распад ранней парадигмы модернизации и пересмотр соотношения между традицией и современностью [Электронный ресурс] / Ш. Эйзенштадт. – Режим доступа: www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Eras/55.php.

29. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 2.

30. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон. – М., 2003.

31. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М., 2003.

32. Валлерстайн И. Миросистемный анализ [Электронный ресурс] / И. Валлерстайн. – Режим доступа: www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoescon/waller.htm.

33. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004.

34. Иванов Д. В. Современные теории общественных изменений: анализ логической структуры / Д. В. Иванов: автореф. дис...док. социол. наук. – Санкт-Петербург, 2001.

35. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів / В. П. Горбатенко: автореф. дис...док. політ. наук. – К., 1999.

36. Рябчук Микола. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення / Микола Рябчук. – К., 2000. – 304 с.

37. Darden K. Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma / K. Darden // East European Constitutional Review. – 2001. Vol. 10. – No 2–3.

38. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита [Электронный ресурс] / Т. Карозерс. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/459761/>.

39. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократия и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69 – 75.

40. Шпорлюк Роман. Імперія та нація: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Роман Шпорлюк: [пер. з англ.]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

41. Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / Роман Шпорлюк: [пер. з англ.]. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 552 с.